

УДК 354:4.053.9

DOI: 10.31359/2312-3427-2019-4-2-127

**І.О. Термоса, канд. екон. наук, ст. викладач
проректор з науково-педагогічної роботи**

bojarinova.ira13@gmail.com

**В.О. Зігун студент магістрант кафедри психології
та соціальної роботи**

Глухівський національний педагогічний університет імені О. Довженка

АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У статті розкриті теоретичні аспекти соціально-економічного захисту населення в державі. Розкритий зміст соціального захисту в межах Цілей сталого розвитку. Розкриті питання забезпечення мінімального рівня соціального захисту на рівні держави. Відображені основні засади щодо соціального захисту, які сформовані Міжнародною організацією праці. Запропоновано підхід щодо поетапного виконання Цілей сталого розвитку, який базується на трьох визначених контурах: соціальному, соціально-економічному та контурі сталого розвитку. Зроблено висновок про неможливість переходу на засади сталого розвитку без формування розвиненої системи соціального захисту населення держави.

Ключові слова: соціальний захист, соціальні програми, соціальні послуги, соціальні гарантії, сталий розвиток, цілі сталого розвитку.

Постановка проблеми. Задекларований нашою державою вектор на засадах сталого розвитку також знаменує собою і новий етап у соціально-економічному розвитку України. Будучи прогресивним, по суті, він викликав до життя процеси, які навіть у західному світі стали керованими лише через десятиліття. На першому місці моделі сталого розвитку є вирішення найважливіших соціальних питань та соціального захисту.

Необхідність соціального захисту широко визнана у світі, його існування можна вважати одним з найбільших соціальних досягнень ХХ століття. Нормативна база соціального захисту закріплена в цілому ряді міжнародних документів, таких як Загальна Декларація прав людини,

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Конвенції Міжнародної організації праці і інших.

Кінцевою метою соціального захисту в його сучасному розумінні є сприяння розвитку потенціалу та індивідуальних здатностей людини, а також розширення її можливостей у суспільстві. Соціально захищена людина звільнена від екзистенціальної тривоги й страху перед завтрашнім днем – у випадку тимчасової втрати джерела доходу, інвалідності або інших негод.

Загальний доступ до соціального захисту та програм, які здійснюються у його рамках, саме тоді, коли людина їх потребує, і є важливим чинником сталого розвитку, соціальної справедливості, та у загальному підсумку – згуртованості суспільства та його економічної розвиненості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти соціального захисту є предметом наукових досліджень таких вітчизняних авторів: В. Базилевича, О. Длугопольського, М. Карліна, О. Кириленка, Л. Клівіденка, А. Мельника, К. Павлюка, О. Сергієнка, А. Сидорчука, В. Скуратівського, В. Тропіна та ін.

Однак за наявності чималої кількості наукових напрацювань з проблематики соціального захисту існує потреба в подальших дослідженнях цієї сфери соціальної політики. Особливо в умовах, коли наша держава намагається впровадити основні положення концепції сталого розвитку як в економічному сегменті життєдіяльності, так і в соціальному.

Тому дослідження основних аспектів соціально-економічного захисту, узагальнення проблем створення та функціонування ефективної державної системи соціального захисту в рамках сталого розвитку є вкрай затребуваними та актуальними, що й зумовило вибір теми даного дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою статті є наукове обґрунтування теоретичних аспектів соціального захисту населення та формування його концептуальної моделі, а також дослідження механізму реалізації соціального захисту в межах Концепції сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу досліджень. В умовах глобалізації та інтеграції світових економік в єдиний економічний простір, а також прийняття вектору розвитку на засадах сталості, стимулом для розширення соціального захисту, усвідомлення рівня його значимості стало прийняття в 2015 році ООН Порядку денного для сталого розвитку (Повістка 2030). У цьому документі соціальний захист згадується декілька раз.

Соціальний захист розглядається як важливий засіб боротьби з бідністю на глобальному рівні, як заклик до держав «упровадити на національному рівні належні системи і заходи соціального захисту для всіх, включаючи встановлення мінімальних рівнів, і до 2030 року досягти суттєвого охоплення бідних і уразливих верств населення» (ціль 1.3) [1].

Однак, крім того соціальний захист згадується в контексті визнання й винагороди неоплачуваної роботи з догляду та домашньої роботи (ціль 5.4) і пропонується як засіб сприяння при забезпеченні рівності, нарівні з податковою політикою й політикою в галузі оплати праці (ціль 10.4) [1].

Характеризуючи поняття соціального захисту, велика кількість вітчизняних вчених, таких як В. Базилевич, Л. Баластрик [2, с. 45], А. Мельник [3, с. 137], В. Тропіна [4, с. 20], В. Скуратівський [5, с. 187] визначають його як комплекс заходів, методів, норм правового, соціально-економічного й організаційного характеру, спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних соціально-економічних умовах.

На сьогодні в Україні функціонує Закон України «Про соціальні послуги». Цей Закон визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків, особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах [6].

В ст. 1 Закону чітко охарактеризоване таке поняття як «складні життєві обставини». Отже, складні життєві обставини - обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самотійно.

Чинники, що можуть зумовити складні життєві обставини, це похилий вік; часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті; невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування; психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин; інвалідність; бездомність; безробіття; малозабезпеченість особи; інші [6].

Безсумнівно, що питання забезпечення мінімального рівня соціального захисту – це питання, які потребують першочергової уваги від найвищого керівництва держави і можуть бути вирішені лише завдяки впровадженню системної політики в таких галузях, як ринок праці, соціальне страхування, охорона здоров'я, соціальна допомога й соціальне обслуговування, зниження рівня бідності.

У своїх працях М. Карлін [7, с. 72], В. Базилевич та Л. Баластрик [2, с. 278] також характеризують соціальний захист як соціально-економічне поняття.

Так, на думку М. Карліна, соціальний захист є складовою соціальних гарантій населенню, забезпечуваних державою відповідно до пріоритетів соціальної політики. Натомість, В. Базилевич та Л. Баластрик вбачають у соціальному захисті комплекс законодавчо закріплених соціальних норм, гарантованих державою як окремим верствам населення, так і всім членам суспільства.

Але, слід також зазначити, що всі зазначені питання неможливо вирішити без належного фінансового забезпечення соціальних фондів та спеціалізованих програм підтримки незахищених категорій громадян, а також міцної фінансової системи держави.

У своїй праці К. Павлюк стверджує, що соціальний захист є системою перерозподільчих відносин, у процесі яких утворюються й використовуються фонди фінансових ресурсів для матеріального забезпечення й обслуговування окремих категорій і груп населення [8, с. 27]. В. Скуратівський і О.Палій визначають соціальний захист - як механізм перерозподілу суспільного багатства на користь людей, які тимчасово чи постійно потребують особливої підтримки з боку суспільства: від багатих до бідних, від здорових до хворих, від молодих до літніх [5, с. 190].

Л. Клівіденко в своїй праці під соціальним захистом розуміє надання правової, фінансової та матеріальної допомоги для вразливих верств населення під час негативного впливу ринкових процесів [9, с. 6].

Ще в 2001 році Міжнародна Конференція Праці прийняла як пріоритетне завдання про необхідність зробити все для забезпечення доступу до соціального захисту всіх громадян і ініціювала глобальну кампанію щодо вирішення цього завдання [10].

Департамент соціального захисту Міжнародної організації праці (МОП) у співробітництві з іншими міжнародними організаціями провів глибоке дослідження нових політичних підходів до вирішення соціальних питань, які застосовуються у різних країнах, можливостей фінансування систем соціального страхування в найбільш бідніших країнах і в країнах з великою часткою «сірої» економіки, стратегій, що гарантують мінімальний рівень соціального захисту для всіх, а так само шляхів створення, реформування й підтримки систем соціального страхування відповідно до існуючих вимог стандартів МОП. У результаті цього дослідження була вироблена концепція базових мінімальних гарантій соціального захисту як

частини більш широкої двомірної стратегії розвитку систем соціальної забезпечення.

Тому введення базових гарантій, що забезпечують мінімальний рівень соціальних доходів і доступ до послуг охорони здоров'я для всіх, незалежно від їхнього статусу на ринку праці, повинне бути головним із двох основних складових національної стратегії розвитку соціального забезпечення України.

Другою складовою повинне стати прагнення, у рамках пріоритетів і доступності фінансових ресурсів, забезпечити й підтримувати такий обсяг і рівень соціального захисту, який буде вважатися найбільш прийнятним для України і який, щонайменше, буде відповідати вимогам Конвенції № 102 або так званому третьому поколінню Конвенцій МОП «Про соціальний захист», які гарантують більш високий рівень соціальної захищеності [10].

У відповідності до Конвенції та розробленої МОП Рекомендації 102, національна стратегія й політика соціальної безпеки повинні з однієї сторони прагнути до досягнення й підтримки системи базових соціальних гарантій, як пріоритетного завдання, і в той же час прагнути гарантувати високий рівень соціального захисту як можна більшому числу громадян.

Слід зазначити, що мінімальний рівень соціального захисту у кожній країні розуміється як мінімальний набір гарантій соціальної забезпеченості, метою якого є запобігання або хоча б зниження рівня бідності й соціальної незахищеності, а також зниження рівня негативного впливу від різних соціальних і економічних потрясінь на найбільш уразливі шари суспільства.

Відповідно до зазначених Рекомендацій також вводиться в дію каталог основних принципів, які покладені в основу політики соціальної безпеки (і не тільки у відношенні базових гарантій).

Таким чином, Рекомендації МОП, наділяючи державу повною відповідальністю за виконання їх положень, вимагають дотримання наступних принципів:

- соціальне забезпечення повинне бути загальним і заснованим на соціальній солідарності;
- право на індивідуальну допомогу визначається законом;
- соціальна допомога повинна бути адекватною і передбачуваною;
- правові норми, що регулюють виділення допомоги, повинні захищати права і гідність людей, що підлягають соціальному захисту, підвищувати рівень соціальної інклюзивності і не повинні бути дискримінаційними, тобто, вони повинні гарантувати рівне відношення до всім громадян, але при цьому враховувати конкретні потреби різних груп.

Як зазначає О. Сергієнко, соціальний захист населення є дієвим у тому разі, коли забезпечується матеріальний добробут, економічна самостійність, самореалізація і певний соціальний статус індивіда, його фізичне й духовне благополуччя та душевний комфорт, і це стосується не тільки соціально незахищених верств, але і працездатного населення [11].

Прийняті принципи призивають також збалансувати адекватність соціальних виплат з необхідною стійкістю:

- фінансова, податкова й економічна стійкість із обліком соціальної справедливості й рівноправності;
- фінансова солідарність у прагненні досягти оптимального балансу між відповідальністю й інтересами тих, хто фінансує й одержує вигоду від схем соціального забезпечення;
- відповідність соціально-економічної та трудової національних політик.

Слід також зазначити, що в Україні багато соціальних програм є пілотними, і головна мета цих програм – скоріше вивчити їхній економічний і соціальний ефект, а не надавати послуги соціального захисту; або це програми, розраховані на обмежений період часу, не забезпечені законом і без належного фінансового забезпечення. При цьому подібна система найчастіше порушує права й гідності нинішніх і майбутніх одержувачів цих соціальних виплат.

Прийняті Рекомендації підштовхують країни-члени МОП до введення як можна скоріше базових гарантій у кожній країні, а також наголошують про їх пріоритетність. Ці базові гарантії повинні забезпечити кожному громадянину, що потребує соціальної підтримки, одержання доступу до базових послуг охорони здоров'я та мінімальної базової пенсії.

Гарантії, формуються та приймаються кожною країною самостійно, але повинні забезпечити як мінімум:

- доступність базових послуг охорони здоров'я;
- мінімальна допомога з догляду за дитиною;
- мінімальна допомога у зв'язку з безробіттям і для тих, хто не в стані працювати через хворобу, по інвалідності й хто перебуває в декретній відпустці;
- мінімальна пенсія по старості.

У параграфі 7 Рекомендації говориться, що «ці гарантії надаються як мінімум усім громадянам країни й усім дітям у відповідності з міжнародними зобов'язаннями, узятими на себе даною країною й національним законодавством».

Головна проблема полягає в тому, що в багатьох країнах не вистачає адміністративних і статистичних даних, які дозволили б оцінити масштаб охоплення населення послугами соціального забезпечення, а саме: обсяг надаваних соціальних виплат і послуг, а також розмір цих виплат і якості надаваних послуг. Поки ще не напрацьовані міжнародні статистичні стандарти в цій сфері, аналогічні тим, які існують для оцінки рівня безробіття й інших соціальних і економічних явищ. Відсутність таких даних перешкоджає, наприклад, прийняттю цілей соціального захисту в рамках Програми ООН по досягненню Цілей Сталого Розвитку (ЦУР) у період після 2015 року, оскільки дуже важко визначити універсальні показники, які б однаково підходили для всіх країн.

Досліджуючи поетапність досягнення Цілей сталого розвитку, ми пропонуємо їх розподілити за трьома контурами. Тобто, є першочергові цілі, без досягнення яких розвиток країни взагалі не відбувається. До таких цілей сталого розвитку ми віднесли цілі, які базуються на першому контурі (рисунок).

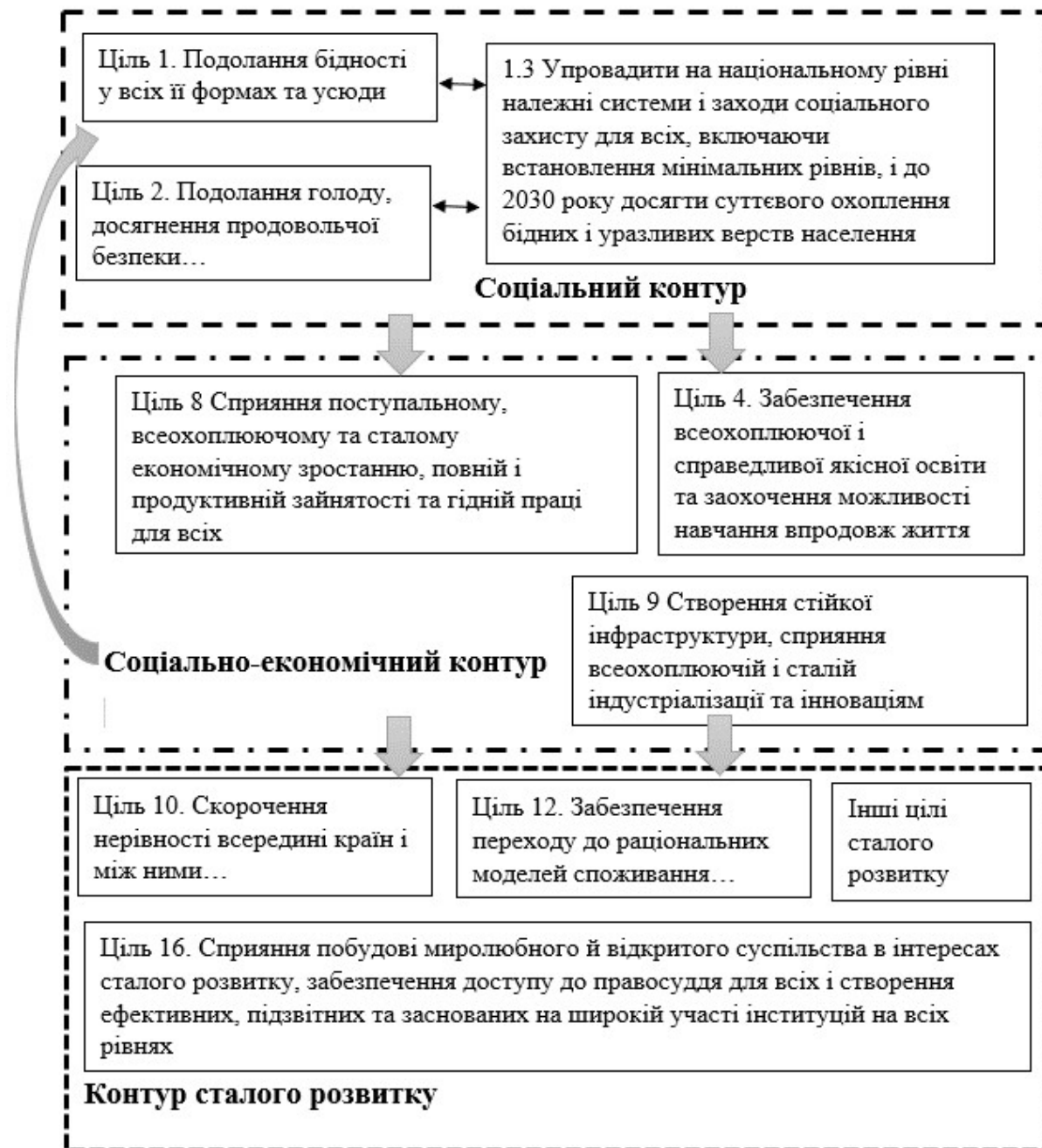
Тобто, для того, щоб забезпечити власний розвиток, будь-яка країна повинна вирішити питання, що містяться в Цілі сталого розвитку 1. «Подолання бідності у всіх її формах та усюди» та ЦСР 2. «Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки». І на виконання Цілі 1 держава повинна упровадити на національному рівні належні системи і заходи соціального захисту для всіх, включаючи встановлення мінімальних рівнів, і до 2030 року досягти суттєвого охоплення бідних і уразливих верств населення (пункт 1.3. ЦСР 1).

На іншому етапі будуть досягнуті цілі соціально-економічного розвитку (Ціль 4, 8, 9). Досягнення зазначених цілей, на наше переконання, буде забезпечувати і більш високий рівень соціального захисту в державі. Соціально-економічний контур є основою для виконання Цілей контуру сталого розвитку. Тобто, лише при досягненні значного технологічного рівня виробництва, інноваційної ринкової економіки, конкурентної професійної освіти, держава в змозі забезпечити виконання Цілей контуру сталого розвитку.

Результатом виконання етапів забезпечення Цілі 8 сталого розвитку, на нашу думку будуть такі індикатори:

- рівень зайнятості сільського населення на рівні 65% за рахунок розвитку приватного підприємництва та створення нових робочих місць;
- постійно зростаюча структура експорту продукції з високою часткою доданої вартості;

- розвинуте виробництво високотехнологічних видів вітчизняної продукції;
- диверсифікована, технічно модернізована, спрямована на максимальне залучення інновацій, сільська економіка;
- розвинута система захисту прав та інтересів всіх працюючих на сільських територіях [12].

Контури соціально-економічного сталого розвитку

Джерело: власні дослідження автора

Отже, після взятих на себе зобов'язань, наша держава повинна створювати необхідні правові, економічні та фінансові умови для реалізації завдань та викликів, що стоять перед системою соціального захисту, обумовлених матеріально-фінансовими можливостями нашої країни.

У теперішній момент Україна не в змозі повністю виконувати свої зобов'язання по достатньому рівню фінансування соціальної сфери та системи соціального захисту країни з кількох причин – значний спад власного виробництва, значна політична криза, нехватка фінансових ресурсів в наслідок значного кредитного навантаження на бюджет, відсутність інвестицій, і ін. Все це служить причиною недостатніх соціальних гарантій, виплат і пільг населенню в обсязі, передбаченому законодавством, приводить до необхідності змін у системі соціального захисту.

Система соціального захисту покликана виконувати важливу інноваційну й мобілізуючу функцію з метою регулювання людської діяльності в інтересах суспільства. А сучасна ринкова економіка вимагає побудови в країні адекватної системи соціального захисту населення з обліком мінливих зовнішніх і внутрішніх умов. Орієнтирами соціальної держави повинні стати підвищення добробуту громадян, ріст виробництва, культури, поліпшення умов життя й т.п. З далеко не повного переліку проблем, що мають безпосереднє відношення до системи соціального захисту, слід виділити ключову, на наш погляд, проблему, за допомогою якої можна пояснити походження наведених вище: діяльність системи соціального захисту недостатньо орієнтована на суспільні, особистісні потреби й запити суспільства, у більшості вона спрямована на виконання державного замовлення, що детермінує складний комплекс залежностей.

Оцінка стану системи соціального захисту в умовах сучасного суспільства, що трансформується, актуалізує розробку нових форм і методів діяльності, що сприяють розвитку системи соціального захисту як соціального інституту.

Висновки. Взнявши вектор на сталий розвиток, Україна ще раз підтвердила соціально-орієнтований шлях розвитку. Тобто, на першому місці в державі мають бути не економічні та фінансові показники зростання, а соціальний фактор на рівні із заходами по захисту навколишнього середовища. Звичайно ж забезпечення сталого розвитку неможливе без вирішення питань соціально-економічного захисту

населення. Але, фінансування соціально-спрямованих заходів та програм на рівні держави неможливе без зростаючої економіки, як і достатні видатки на природоохоронні заходи. А тому, держава повинна забезпечити поступальний економічний ріст і паралельно йому забезпечити зростання соціального захисту власного населення. Такі заходи повинні носити чіткий та системний характер. І лише після досягненні певного рівня соціально-економічного розвитку, ми, як держава, зможемо перейти до наступного етапу розвитку і забезпечити виконання визначених цілей сталого розвитку.

Бібліографічний список.

1. Цілі сталого розвитку 2016-2030. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> (дата звернення: 02.04.2020)
2. Базилевич В., Баластрик Л. Державні фінанси: навчальний посібник. Вид. 2-ге, доп. і перероб. Київ: Атіка, 2004. 368 с.
3. Мельник А. Ф., Длугопольський О. В. Публічний сектор і державна політика в демократичному суспільстві: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2008. 240 с.
4. Тропіна В. Б. Бюджетне забезпечення соціальної функції держави в Україні. Фінанси України, 2008. № 5. С. 15-31.
5. Скуратівський В.А. Правовий вимір діяльності соціальної держави. Вісн. Нац. академії держ. управління при Президентові України, 2007. № 4. С. 184-192.
6. Закон України 2671-VIII «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T192671.html (дата звернення: 02.04.2020)
7. Карлін М.І. Фіскальна політика і соціальні виплати в сучасній Україні. Демографія та соціальна економіка. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, № (17), 2012. С. 70-77.
8. Павлюк К.В., Степанова О.В. Модернізація системи соціального захисту в контексті накопичення соціального капіталу в Україні. Фінанси України, 2012. № 6. С. 15-29.
9. Клівіденко Л.М. Фінансове забезпечення соціального захисту населення України: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.04.01. Тернопіль: ТНЕУ, 2006. 20 с.
10. International Labour Organization (1952) «Convention No102

concerning Minimum Standards of Social Security». URL: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312247 (date of beast: 04/02/2020)

11. Сергієнко О. Соціальна політика в сучасному світі та в Україні. Україна: аспекти праці, 2002. № 1.

12. Термоса І.О. Формування сталого розвитку сільських територій: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.03. Полтава: ПДАА, 2017. 20 с.

И.А. Термоса, В.А. Зигун. Аспекты социально-экономической защиты населения в условиях устойчивого развития.

В статье раскрыты теоретические аспекты социально-экономической защиты населения в государстве. Раскрыто содержание социальной защиты в пределах Целей устойчивого развития. Раскрыты вопросы обеспечения минимального уровня социальной защиты на уровне государства. Отображены основные принципы относительно социальной защиты, которые сформированы Международной организацией труда. Предложен подход поэтапного выполнения Целей устойчивого развития, которое базируется на трех определенных контурах: социальному, социально-экономическому и устойчивого развития. Сделан вывод о невозможности перехода на принципы устойчивого развития без формирования развитой системы социальной защиты населения государства.

Ключевые слова: социальная защита, социальные программы, социальные услуги, социальные гарантии, устойчивое развитие, цели устойчивого развития.

I.O. Termosa, V.O. Zigun. Aspects of social and economic protection of the population in the conditions of sustainable development. The article reveals the theoretical aspects of social and economic protection of the population in the state. Thus, social protection is seen as an important means of combating poverty at the global level. And also as a call for states to introduce at the national level appropriate systems and measures of social protection for all, including setting minimum levels, and by 2030 to achieve substantial coverage of the poor ”(goal 1.3). It should be noted that the minimum level of social protection in each country is understood as the minimum set of guarantees for social security, the purpose of which is to prevent or at least reduce the level of poverty and social insecurity, as well as to reduce the level of negative impact from various social and economic shocks on the most vulnerable layers of

society . The author displays the basic principles of social protection, which are formed by the International Labor Organization. An approach is proposed for the phased implementation of the Sustainable Development Goals, which is based on three distinct lines: social, social and economic and sustainable development. Investigating the sequence of achievement of the Sustainable Development Goals, we propose to distribute them beyond three circuits. That is, there are priority goals, without which the development of the country does not occur at all. That is, in order to ensure its own development, any country must solve the question of what are contained in Sustainable Development Goal 1. “Overcoming poverty in all its forms everywhere” and Sustainable Development Goals 2. “Overcoming hunger, achieving food security”. In order to fulfill Goal 1, the state should introduce appropriate social protection systems and measures for all at the national level, including the establishment of minimum levels, and by 2030 achieve substantial coverage of the poor and vulnerable groups of population (paragraph 1.3). At another stage, the goals of social and economic development will be achieved (Goal 4, 8, 9). The achievement of these goals, in our opinion, will provide a higher level of social protection in the state. The socio-economic contour is the basis for fulfilling the goals of the sustainable development contour. That is, only when a significant technological level of production, innovative market economy, and competitive professional education is achieved, the state will be able to ensure the implementation of the Sustainable Development Goals.

Currently, Ukraine is not able to fully fulfill its obligations for a sufficient level of financing of the social sphere and social protection system for several reasons - a significant decrease in its own production, a significant political crisis, a lack of financial resources due to a significant credit burden on the budget, lack of investment, etc. All this causes insufficient social guarantees, payments and benefits to the population to the extent provided by law, and leads to the need for and changes in the social protection system.

Key words: social protection, social programs, social services, social guarantees, continuous development, whole continuous development.

Стаття надійшла до редакції: 25.09.2019 р.